

Pár slov k sovětské okupaci Československa

Adam Drda, publicista a dokumentarista

V knize, kterou tvoří především osobní vzpomínky, může snad být osobně laděný i začátek úvodního eseje. Narodil jsem se v domě u Jiráskova mostu v Praze. V pokoji, kde jsme s matkou spávali, visela na zdi knihovna a měla v boční stěně díru. Kulka, která ji tam v srpnu 1968 vyvrtala, přiletěla oknem, zastavila se v knize indiánských pohádek *Co vyprávěl kalumet* a už v ní zůstala. Pamatuji si, jak se mi máma snažila vysvětlit, proč tam ta díra a kulka jsou, a jak jsem to do nějakých deseti let nechápal. Rudá armáda nás osvobodila od nacistů v roce 1945, a proto jsme ji kolektivně milovali až za hrob – to jsem znal, protože se to všude psalo a hlásalo. Ale proč nám Rusové stříleli do baráku o víc než dvacet let později? Nakonec mi to doma vysvětlili, stejně jako fakt, že mám tetu, kterou nemůžu vídat, protože žije v cizině, kam po okupaci utekla, a domů na návštěvu nesmí. Postupně jsem pochopil, že příbuzné v emigraci má někdo a že rok 1968 představuje pro lidi v okolí zásadní zkušenost, životní zlom.

Čas se v mnoha ohledech dělil na období před a po okupaci, věděl jsem třeba, že někteří lidé nemohou normálně pracovat ve svých profesích, protože s okupací „nevyslovili souhlas“. O srpnových dnech se vyprávěly dobrodružné

historiky, každá druhá rodina uchovávala památky podobné naší kulce, dobové letáky, noviny a časopisy, z nichž jsem se postupně dovzdělával. Zapovězená jména jako Dubček nebo Smrkovský měla magickou přitažlivost, plnila funkci symbolů. V dalším bytě, kam jsme se přestěhovali, byl ohořelý nábytek, požár kdysi způsobila ruská střelba. Když jsme jezdili na letní byt do vesnice Noviny pod Ralskem, budily nás v noci průjezdy sovětských vojenských kolon, mansarda, v níž jsem spal, se otřásala a nevlastní otec nadával na Rusáky, neboť Rusko a SSSR, to bylo ve všeobecném vnímání totéž; když se s matkou vydali poblíž Mimoně na procházku do lesa, zatkl je ruský samopalník a poté byli podrobeni výslechu, o čemž doma vyprávěli s patřičnou razancí. Skutečnost okupace byla všudypřítomná.

Jenže okupace byla současně *privátní záležitostí*. Veřejně to slovo nesmělo padnout, oficiálně představoval Sovětský svaz „mírovou hráz“ a přítele „na věčné časy a nikdy jinak“. Někdy v první půli osmdesátých let jsme se na základní škole měli učit o roce 1968 a vcelku sympatická dějepisárka z toho zřejmě měla dilema, které vyřešila tím, že nepřišla na hodinu. Její kolegyně, učitelka občanské nauky, nás ovšem nešetřila a pečlivě odrecitovala „správný“

194

195

výklad, s nímž se člověk setkával v knihách, v novinách a v různých veřejných projevech, totiž že vojska spojenců z Varšavské smlouvy nám tehdy poskytla bratrskou pomoc, přijela podpořit pravověrné komunisty proti reakčním spiklencům, v zájmu dělnické třídy a světového míru pomohla potlačit kontrarevoluci a už nám tu laskavě zůstala.

Jak jsem dospíval, četl a víc toho věděl, vnímal jsem rozpor mezi veřejným a privátním pohledem na okupaci jako směšný a odporný zároveň. Dnes se často soudí, že názorová podvojnost, příznačná pro normalizaci, byla jen „na oko“, že šlo o konvenci, že si lidé navykli říkat v práci a vůbec na veřejnosti, co si nemyslí, aby si pak mohli v klidu myslet a doma povídat, co se venku neříká. Jenže jak si pak vysvětlit, že společnost, která v osmašedesátém zažila sovětskou okupaci a přinejmenším v prvních dnech jí masově a spontánně čelila, projevuje v demokratických poměrech jen omezenou solidaritu s těmi, kdo se později stali oběťmi podobné ruské agrese, což je kupříkladu případ Ukrajiny? Jak se stalo, že jsou Češi poměrně málo odolní vůči současné ruské propagandě, když přece Rusko i v jejich případech prezentovalo přepadení jako nezbytný akt pomoci a solidarity, když i v jejich

případě pracovala ruská (a její domácí, pomahačská) výrobní lží na plné obrátky? Jak je možné, že tu lidé po roce 1989 byli vždycky schopni brát vážně strašení dávno demokratickým Německem – a autoritářské nedemokratické Rusko, s jehož politickou praxí mají čerstvější zkušenosti, v nich takové obavy či alespoň ostražitost nevzbuzovalo a nevzbuzuje, což se koneckonců potvrdilo i v posledních prezidentských volbách? Nejspíš normalizační propaganda přece jen měla vliv, nejspíš si Češi podivně neuvědomují, že v ruském područí žili skoro padesát let, protože okupace v srpnu 1968 onu podřízenost nezavedla, jen ji dotvrdila a naplno ukázala.

I.

Už po porážce nacismu v roce 1945 nebylo Československo obnoveno jako svobodná země – tehdejší političtí představitelé v čele s prezidentem Edvardem Benešem je podřídili zájmům Moskvy, částečně proto, že po Mnichovu a druhé světové válce viděli v Sovětském svazu jedinou bezpečnostní záruku; navíc nedovolili volnou soutěž politických stran ani plnou svobodu projevu (kupříkladu SSSR nebylo možno kritizovat). Za tři roky, v únoru 1948,

provedla KSČ převrat, uzurpovala si veškerou moc, a dosud „pouze“ závislý stát s polosvobodným veřejným životem se proměnil v kolonii s totalitním režimem sovětského typu, v součást sovětského impéria. O státní suverenitě mohla být řeč jen ve formální rovině: jistě, moskevští potentáti neřídili úplně všechno, co se v Československu dělo, nicméně kontrolovali důležité oblasti, od zahraniční politiky přes obranu až po průmysl, nemluvě o vedení KSČ. Režim se pak dvě dekády v různých intervalech střídavě lehce uvolňoval a utužoval, propadal se hloub a hloub do hospodářských potíží, až se dospělo do druhé poloviny šedesátých let, kdy se jej tzv. reformisté (či progresivisté) v KSČ pokusili polidštit, vůbec nejvíc v jeho dvacetileté historii.

Bezprostřední příčinou sovětské okupace Československa se stalo Pražské jaro, tedy pokus o vytvoření „socialismu s lidskou tváří“, jakési „soft verze“ nedemokratického zřízení. Začalo v lednu 1968, kdy se do čela strany shodou okolností dostal Alexander Dubček (vystřídal vysmívaného a všeobecně nesnášeného Antonína Novotného), a reformní skupina tak získala převahu nad konzervativci, tedy nad příznivci starých pořádků. Pod vlivem převážně stranických intelektuálů reformní politici

zrušili cenzuru, zavedli částečnou svobodu shromažďování a svobodu projevu, výrazně zjednodušili výjezdy na Západ a nepatrně uvolnili centrálně řízenou postátněnou ekonomiku. V dubnu 1968 přijala KSČ Akční program, v němž se mj. pravilo: *„Ve vnitřním životě republiky se objevilo [rozuměj v předchozích letech, pozn. ad.] sektářství, potlačování demokratických práv a svobod lidu, porušování zákonnosti, prvky zvěle a zneužívání moci, což vedlo k podlamování iniciativy lidí, a navíc těžce a nespravedlivě postihlo mnoho občanů, komunisty i nekomunisty. Nenapravitelné ztráty, jež tehdy utrpělo naše hnutí, zůstanou provždy výstrahou před podobnými metodami.“* Dnes je vidět, jak opatrně a eufemisticky byl Akční program formulovaný, tehdy ale vyznačoval zásadní změnu kurzu, podobná kritika staré praxe byla v předchozích letech nemyslitelná.

Progresivní, reformní křídlo KSČ získalo ve společnosti velmi rychle masivní spontánní podporu: lidé tím nedeklarovali nějaké nově nalezené či oživené komunistické smýšlení, ale především projevovali sympatii k obrodnému procesu (jak se tehdy říkalo) a vděčnost těm, kdo jim po dlouhých letech umožnili volněji dýchat a trochu si zlepšit životní úroveň. Bylo tu ovšem několik zásadních potíží. Především reformisty jistě vedla také dobrá vůle,

ale nejen ta: Československo mělo vážné ekonomické problémy, lidé poznali, jaká propast je mezi životní úrovní doma a na Západě, změna byla nezbytná. V zemi se přitom po Dubčekově nástupu neprosazovala demokracie, jak by se snad mohlo zdát z různých sentimentálních vzpomínek na zlaté časy: KSČ měla od roku 1960 v ústavě garantováno, že je „vedoucí silou ve společnosti i ve státě“ a té výsady se rozhodně nehodlala vzdát. Podobně nemohla a nechtěla ustoupit od „marxismu-leninismu“ jako jediné státní ideologie, za nezrušitelné považovala i pevné spojení se Sovětským svazem atd. Zrušení cenzury a zavedení svobody slova a shromažďování ovšem vyvolalo proces, který se začal komunistům vymykat z rukou, a když například vznikla občanská sdružení KAN (Klub angažovaných nestraníků) a K231 (Klub 231, tedy společenství někdejších politických vězňů), bylo to i na reformisty příliš: v červenci 1968 uložilo předsednictvo KSČ Františku Kriegelovi a Evženu Erbanovi, aby v rámci ÚV Národní fronty zřídili pracoviště, které by „vedlo kvalifikovaný boj proti různým organizacím, jako je KAN, K 231, pokus o založení sociální demokracie apod.“

I když to na jaře a v létě ještě nebylo navenek zjevné, mezi společností a vedením strany

se rozevírala stále hlubší propast; reformisté v KSČ hodlali provést částečné uvolnění a „demokratizaci“, společnost však po každém otevření do té doby zamčených dveří chtěla otevřít i další dveře, čili nevyhnutelně mířila ke svobodě a demokracii. Není zřejmé, kam až chtěli reformisté v obrodném procesu zajít (sami v té věci ostatně neměli jasno), každopádně Pražské jaro trvalo jen pár měsíců, zatím jim tleskaly davy a ta přízeň se jim líbila, projevy spontánních sympatií byly pro komunistické politiky nevídaný zážitek. Existovala proto možnost, že pokud se společnost ještě víc zaktivizuje, bude mocenský monopol KSČ nakonec ohrožen – a jedním z možných důsledků mohla být (teoreticky) také skutečná, ne jen papírová státní nezávislost.

Kremelští vůdci, kteří Československo jednoduše považovali za součást své říše (jako všechny země, odkud vyhnala Němce Rudá armáda) si to uvědomovali, a první tajemník KSSS Leonid Brežněv vyvíjel na Dubčeka a další čs. státní představitele soustavný tlak, aby reformy zastavili; kromě vnitropolitického vývoje vadilo Brežněvovi například rozvíjení čs. kontaktů se západním Německem. Vztahy mezi Prahou a Moskvou byly čím dál napjatější, a zdá se dnes téměř nepochopitelné, že

Dubček a další reformní politici neměli žádný plán pro případ sovětského zásahu – naopak soustavně utvrzovali veřejnost, že z Východu nic nehrozí a že Československo zůstává se SSSR v nerozborné jednotě. Těžko říct, jestli to byl projev bezbřehé naivity nebo slepé víry, nicméně po jednáních mezi čs. a sovětskými politiky v Čierne nad Tisou na konci července Dubček sděloval lidu, že se vrací „optimisticky naladěný“. Prezident Ludvík Svoboda, jehož role v roce 1968 se rovněž jeví jako dosti neblahá, zase prohlašoval: „Setkali jsme se s plným porozuměním a pochopením vedoucích představitelů Sovětského svazu, kteří nás ujistili o své podpoře při uskutečňování socialistického programu, vyjádřeného v akčním programu naší strany a prohlášení vlády.“ Tou dobou už Brežněv nějakou dobu připravoval vojenský zásah. Na začátku srpna se konala v napjaté atmosféře další schůzka, tentokrát v Bratislavě (byli na ní i představitelé zemí Varšavské smlouvy, vojenské aliance, vytvořené a kontrolované Moskvou), na níž Dubček Brežněva ujišťoval, že vedení KSČ bude důsledně čelit „pokusům antikomunistických a liberalistických sil získat organizační základnu pro veřejnou činnost“. Lidově řečeno, hrál to na obě strany: Brežněva se bál, ale do konfliktu s probuzenou čs. společností se mu nechtělo.

Ve stejné době poslali konzervativní funkcionáři KSČ, kteří podle všeho tajně jednali s členy moskevského politbyra, Brežněvovi tzv. zvací dopis (historici soudí, že si jej sám objednal k pozdějšímu využití, rozhodně nebyl důvodem invaze, jak se občas uvádí), v němž mimo jiné stálo: „Náš polednový demokratický proces, ve své podstatě zdravý, náprava chyb a nedostatků minulosti i celkové politické vedení společnosti je postupně odnímáno z rukou ústředního výboru strany. Tisk, rozhlas a televize, které se prakticky nacházejí v rukou pravicových sil, natolik ovlivnily veřejné mínění, že politického života země se dnes bez odporu společnosti začínají zúčastňovat elementy straně nepřátelské. (...) Vedení strany nadále není schopno bránit se útokům na socialismus, není schopno organizovat proti pravicovým silám ani ideologický, ani politický odpor. Sama podstata socialismu v naší zemi je ohrožena. Politické prostředky a prostředky státní moci v naší zemi v současné době jsou již do značné míry paralyzovány. Pravicové síly vytvořily příznivé podmínky pro kontrarevoluční převrat. V této těžké situaci se obracíme k vám, sovětským komunistům, vedoucím představitelům KSSS a SSSR, s prosbou o poskytnutí opravdové pomoci a podpory všemi prostředky, které máte k dispozici. Pouze s vaší pomocí je možno vyprostit ČSSR z hrozícího nebezpečí kontrarevoluce.“ Prohlášení signovali funkcionáři a pozdější přední normalizátoři Vasil Biľak,

200

201

Drahomír Kolder, Alois Indra, Oldřich Švestka a Antonín Kapek.

Suverenitu Československa vnímali představitelé Sovětského svazu jako něco, co je sice formálně platné, ale není třeba tomu věnovat nadměrnou pozornost. Pochopitelně je nezajímaly nějaké ideové otázky a čs. politické diskuse, nýbrž výhradně mocenská rovina. Země byla příliš důležitá jako jedna z průmyslově nejvyspělejších v sovětské říši (navzdory tomu, že ekonomicky upadala), a hlavně měla jako západní výspa značný geopolitický význam. Historik Prokop Tomek v knize *Nástroje normalizační moci (Člověk v tísní, Praha, 2012)* píše: „*Smyslem pobytu sovětských armád v Československu z hlediska vojenské strategie byla jejich účast v případném válečném konfliktu Varšavské smlouvy s armádami Severoatlantické aliance. (...) Úmysl umístit vojska do Československa mohl v Moskvě v roce 1968 dokonce uspíšit rozhodnutí, že bude Sovětský svaz intervenovat proti reformnímu komunismu. Sovětská vojska sice měla (už podle starších plánů) dorazit v případě války do Československa, ale teď byla o tisíc kilometrů blíže k Západu. Koncem roku 1983, v době ochlazení vztahů mezi Východem a Západem, dislokovalo navíc sovětské vedení na území ČSSR a NDR po jedné raketové brigádě s 24 mobilními odpalovacími zařízeními raketových střel středního doletu (...). Mohly doletět*

až 900 kilometrů a nesly jadernou hlavici.“ Podle některých historiků plánovali v Kremlu vojenský zásah v Československu už na 29. července 1968, ale Brežněv jej oddaloval, chtěl se vyhnout nepříjemnému mezinárodně-politickému konfliktu, zkoušel jednat (tj. přimět Dubčeka k patřičným krokům). Nakonec se však rozhodl – a k tomu rozhodnutí zřejmě přispěla možnost zabít dvě mouchy jednou ranou: zpacifikovat problematického vazala a zároveň umístit v ČSSR armády, které už na místě zůstanou.

II.

V úterý 20. srpna 1968 tedy začala operace Dunaj, největší vojenská akce v poválečné Evropě. Na československých hranicích se shromáždily armády pěti členských států Varšavské smlouvy, Sovětského svazu, Maďarska, Polska, NDR a Bulharska, a kolem jedenácté hodiny večer vstoupily na území Československa, svého spojence. Podle údajů Ústavu pro studium totalitních režimů je počet vojáků převážně sovětských vojenských uskupení prvního sledu, kteří se bezprostředně účastnili invaze, odhadován na 70 000 mužů a 1800 tanků z území Polska, 35 000 vojáků a 1300 tanků z NDR, 40 000 vojáků a 1500

tanků z Maďarska; spolu s nimi přešlo hranice na 20 000 mužů týlních oddílů, speciálních technických útvarů a policie, celkem se jednalo o více než 160 000 mužů a 4600 tanků. Armády rychle postupovaly do československého vnitrozemí, část vojáků přepravovala letadla. Podle historiků Tomáše Cvrčka a Milana Bárty (spoluautorů knihy *Oběti okupace*, ÚSTR, Praha, 2008) měly největší města a nejdůležitější místa obsadit sovětské jednotky – role „spojenců“ byla v podstatě účelová, jejich přítomnost sloužila v první řadě jako alibi, měla ukazovat, že invaze je mezinárodní akt, nikoli sovětská zvůle – nesovětské jednotky se také poměrně brzy stáhly.

Československé občany okupace šokovala, otřásla jimi – jak to ostatně popisují skoro všichni autoři vzpomínek, shromážděných v této knize. Jen málokdo vojenský zásah předpokládal, a nebylo divu, když přední politici společnost v tomto směru soustavně chlácholili. Lidé se tedy snažili s okupanty diskutovat, vysvětlovat jim, že v zemi nehrozí „fašistický převrat“, kladli jim pasivní odpor, nanejvýš po nich házeli kamení, cihly, prkna nebo ovoce, stavěli improvizované barikády, psali protestní nápisy na zdi, vylepovali letáky, odstraňovali cedule, aby vojákům ztížili orientaci. Zbraně nikdo

neměl, ozbrojený odpor nepřipadal v úvahu, jednotlivci by v něm zkrátka zůstali sami.

Čs. armáda proti okupačním silám nepodnikla nic, a i na tom se ukázalo, jak je to vlastně se státní suverenitou. Sovětské a další jednotky vpadly do členské země Varšavské smlouvy, vojenské aliance, k níž jsme patřili od roku 1955 a která sloužila výhradně potřebám sovětského impéria. Ještě v létě 1968 se čs. vojáci účastnili společného cvičení Varšavské smlouvy, čs. armáda se dlouhé roky připravovala na střet se Západem, byla součástí sovětských vojenských strategií, a k tomu, k čemu slouží armáda v každé normální suverénní zemi, tedy k obraně obyvatel a státního území, sloužit jednoduše nemohla. Ministr obrany Martin Džúr také krátce po půlnoci z 20. na 21. srpna (po telefonátu se sovětským protějškem, maršálem A. A. Grečkem) přikázal, aby všechna čs. vojska zůstala v kasárnách, aby vojáci nepoužívali zbraně a naopak poskytovali sovětským důstojníkům pomoc. Podobné rozkazy dostalo i letectvo. V článku 1 Varšavské smlouvy (úředním názvem *Smlouva o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci*) přitom stálo, že „smluvní strany se zavazují v soulase s Chartou Organizace spojených národů zdržovat se ve svých mezinárodních vztazích hrozby silou nebo jejího použití a urovnávat

své mezinárodní spory mírovými prostředky tak, aby nebyl ohrožován mezinárodní mír a bezpečnost.“ Je to příznačné pro sovětský (a bohužel i ruský) přístup k dohodám a právním zárukám – a není udivující, že právě okupace Československa byla jedinou vojenskou akcí Varšavské smlouvy.

Podstatnou část vedení KSČ okupace zaskočila podobně jako zbytek společnosti. Například předseda vlády Oldřich Černík se o události dozvěděl 20. srpna kolem jedenácté večer, kdy mu volali ze sekretariátu ministra vnitra. Zprávě nevěřil, a žádal, aby byla znovu prověřena. Ve stejnou dobu se prý o okupaci dozvěděl také prezident Ludvík Svoboda od sovětského velvyslance Červoněnka. Se značným předstihem byli informováni kolaboranti, kteří s Moskvou delší dobu spolupracovali. Byla to další věc, kterou reformisté podcenili: měli sice sympatie a podporu veřejnosti, ale veřejnost o ničem nerozhodovala, ze všeho nejméně o poměrech sil v KSČ; skutečnost, že reformní směr byl populární, ještě vůbec neznamenal, že jsou straničtí konzervativci bezvýznamní a poraženi na hlavu. Rusové měli v československém komunistickém aparátu poměrně velké množství pomocníků, často lidí, jimž bylo jasné, že kdyby obrodný proces ještě chvíli pokračoval, mohli by přijít

o všechno. Například už v úterý 20. srpna dostali vybraní příslušníci Státní bezpečnosti od náměstka ministra vnitra Viliama Šalgoviče příkazy pro další dny, včetně pokynů, koho je třeba zatknout; ve stejný den, kolem šesté hodiny večer nařídil ředitel ČTK Miroslav Sulek zaměstnancům, že bez jeho vědomí nesmí agentura vyslat do ciziny žádnou zprávu o dění v Československu; podobně spolupracoval – vedle mnoha dalších – i ředitel Ústřední zprávy spojů Karel Hoffmann, který po jedenácté hodině večer požadoval, aby Československý rozhlas odvysílal předem připravené propagandistické prohlášení, které okupaci patřičně vysvětlovalo; když redaktor Rostislav Běhal odmítl text přečíst, rozhodl se Hoffmann, že nechá v případě nutnosti vypnout rozhlasové vysílače, což také později skutečně udělal. Proti kolaborantům ovšem stály tisíce lidí, jako třeba právě zmíněný R. Běhal, kteří si počínali slušně a statečně a kteří taky za své chování později zaplatili (Běhal byl na počátku normalizace vyhozen z práce a k mikrofonu se vrátil po dvaceti letech).

Kolem půl druhé ráno 21. srpna přijalo předsednictvo Ústředního výboru KSČ prohlášení Vše-
mu lidu Československé socialistické republiky, v němž se pravilo, že cizí vojska překročila

204

205

československé hranice „bez vědomí prezidenta republiky, předsedy Národního shromáždění, předsedy vlády i prvního tajemníka ÚV KSČ a těchto orgánů. (...) Předsednictvo ÚV KSČ vyzývá všechny občany naší republiky, aby zachovali klid a nekladli postupujícím vojskům odpor. Proto ani naše armáda, Bezpečnost a Lidové milice nedostaly rozkaz k obraně země. Předsednictvo ÚV KSČ považuje tento akt za odporující nejenom všem zásadám vztahů mezi socialistickými státy, ale za popření základních norem mezinárodního práva. Všichni vedoucí funkcionáři státu, KSČ i Národní fronty zůstávají ve svých funkcích, do nichž byli jako představitelé lidu a členů svých organizací zvoleni podle zákonů a jiných norem platných v Československé socialistické republice. Ústavními činiteli je okamžitě svoláváno zasedání Národního shromáždění, vlády republiky, předsednictvo ústředního výboru KSČ svolává plénum ÚV KSČ k projednání vzniklé situace.“ Prohlášení se nakonec podařilo odvysílat v rádiu (i když noční vysílání přerušil Hoffmannův zásah a slyšeli je jen majitelé rozhlasu po drátě) a rozšířit i jinými cestami, lidé se tedy dozvěděli, že vedení strany okupaci odmítlo. Poté se sešla vláda, která ji rovněž odsoudila, stejně jako národní shromáždění a další instituce.

Z vojenského hlediska probíhala invaze bez potíží – okupační jednotky obsadily zemi během čtyřiačtyřiceti hodin, nenarazily

na ozbrojený odpor, nedocházelo k velkým konfliktům. Vojáci ovšem zabili řadu lidí, dílem shodou okolností (to když například někoho srazili tankem nebo obrněným transportérem či při nehodách vojenské techniky), dílem v situacích, kdy spustili střelbu do davu nebo začali naslepo pálit kolem sebe (obojí se stalo například v Liberci). Nejvíce mrtvých bylo v Praze, kde lidé skutečně bránili budovu rozhlasu. Historici Milan Bárta a Lukáš Cvrček shrnují v úvodu ke knize *Oběti okupace* následující: „Jsou zaznamenány nejrůznější příčiny zahájení palby, od opětování domnělé střelby přes nepřiměřené reakce na protesty československého obyvatelstva, špatně vedenou nebo vůbec neřízenou výstražnou střelbu a jiné druhy nedbalého zacházení se zbraní až po vraždy páchané jednotlivými vojáky na vlastní pěst při loupení nebo v opilosti. Do 17. prosince 1968 stříleli okupační vojáci podle statistik *Veřejné bezpečnosti* na československé občany celkem v 261 případech, přičemž usmrtili 53 osob a dalších 208 vážně zranili. Střelba směřovala nejen proti lidem, ale také proti budovám a jiným objektům. Snad žádné město, přes které táhla invazní vojska, nezůstalo ušetřeno škod (...). Jen v nejbližším okolí pražského rozhlasu bylo poškozeno 23 domů, z nichž čtyři byly naprosto zdemolovány nebo vypáleny. Cizí jednotky často zahajovaly palbu kvůli maličkostem a výjimkou nebyla ani bezhlavá střelba bez jakéhokoli důvodu,

206

207

jejímž terčem se mohl stát kdokoliv nebo cokoliv. Škody tak utrpěly například mateřská škola v Prostějově nebo dětská nemocnice na Karlově náměstí v Praze, v nichž naštěstí nebyl nikdo zraněn. Kromě fasády a oken střely v nemocnici poničily také část vybavení operačního sálu.“ Podle posledních výsledků odborného výzkumu způsobily okupační síly do konce roku 1968 smrt 135 lidí, zhruba 500 lidí utrpělo těžká zranění a stovky dalších byly zraněny lehce. Ve srovnání s mnoha jinými válkami a okupacemi to nejsou děsivě vysoké počty, ale každá z těch smrtí byla naprosto zbytečná, bolestná, každá znamenala velké neštěstí. Jaké to bylo, když člověk utrpěl těžké zranění, líčí v této knize například Miroslav Bernard z Liberce.

Okupace navíc přivodila rozsáhlé ničení majetku a množství trestných činů od krádeží až po znásilnění a v neposlední řadě zatýkání a šikanu. Bárta a Cvrček rovněž píše, že „terčem svévole okupačních vojáků se kromě ozbrojených složek stávali také řadoví občané. Zejména ti, kteří dávali najevo odpor k invazi (házením předmětů po vozidlech, vylepováním plakátů, kolportací tiskovin nebo verbálními projevy), byli násilím odváděni do budov místních velitelství intervenčních sil, kde je vojáci vyslýchali a bili nebo donutili chodit po ulicích a rozdávat či vylepovat tiskoviny, obhajující okupaci

Československa. Tito lidé byli obvykle nejpozději do dvou dnů propuštěni nebo předáni orgánům Veřejné bezpečnosti. Někdy však okupanti zadržené vyvezli za město, kde jim vyhrožovali likvidací. Pak jim poručili utíkat pryč, přičemž stříleli prchajícím pod nohy nebo těsně nad hlavy.“

Politické plány Moskvy nicméně v Československu nevycházely. Hned během první noci a v ranních hodinách 21. srpna zatkli sice sovětští vojáci a příslušníci StB podstatnou část vůdčích reformistů včetně Alexandra Dubčeka a odvezli je na neznámé místo, nicméně společnost se k okupantům a kolaborantům stavěla s jednoznačným odporem, nepodařilo se zarazit vysílání rozhlasu ani televize a nahradit domácí média připravenou propagandou. Lidé byli disciplinováni, snažili se, aby v zemi všechno fungovalo, včetně obchodů, tramvají nebo pošty, projevovali jednoznačnou podporu reformě komunistického stranického vedení, dávali najevo, že svým představitelům věří. Už 22. srpna se sešly v pražských Vysočanech stovky delegátů mimořádného XIV. sjezdu KSČ, který zvolil nový ústřední výbor strany, ve funkci prvního tajemníka KSČ potvrdil internovaného Alexandra Dubčeka (na sjezdu ho zastupoval a diskusi řídil Věnek Šilhán), zbavil ústřední výbor kolaborantů

a požádal komunistické a dělnické strany z jiných zemí o pomoc. Sjezd přijal usnesení, v němž se mimo jiné pravilo: „*Stav, který v naší zemi nastal 21. srpna, nemůže být trvalý. Socialistické Československo nikdy nepřijme ani vojenskou okupační správu, ani domácí kolaborantskou moc, která by se o síly okupantů opírala. (...) Nebude-li do 24 hodin zahájeno jednání o odchodu cizích vojsk s našimi svobodnými ústavními a stranickými činiteli a neučiní-li o tom soudruh Dubček včas prohlášení k národu, vyzývá sjezd všechny pracující, aby pod vedením komunistů uskutečnili v pátek 23. srpna ve 12 hodin, v poledne, protestní hodinovou stávkou.*“

Moskva počítala s tím, že v Československu ustaví loutkovou kolaborantskou „dělnicko-rolnickou vládu“, která vojenskou přítomnost sovětských jednotek posvětila, což se v neposlední řadě díky vysočanskému sjezdu ukázalo jako zcela nereálné – i prezident Ludvík Svoboda, který jinak postupoval plně v sovětských intencích, odmítl takovou vládu jmenovat. K tomu bylo nutno připočítat i jednoznačný odpor, který „operace Dunaj“ vyvolala ve světě. V této situaci, kdy by bylo nejspíš nejlepší nechat sovětské politiky, ať se vaří v potížích, však Svoboda vyšel sovětskému politbyru vstříc a rozhodl se, že odletí jednat do Moskvy, kde byl pochopitelně vděčně přijat. Postupoval

v rozporu s „vysočanským“ vedením KSČ, které upřednostňovalo pečlivě připravené vyjednávání na domácí půdě, navíc přibral k zásadně důležitým rozhovorům kolaborantskou komunistickou skupinu. Rusové do Moskvy dopravili i internované reformní politiky, a začaly „diskuse“, jichž se nakonec z československé strany účastnilo devatenáct lidí: Ludvík Svoboda, Alexander Dubček, Josef Smrkovský, Oldřich Černík, Vasil Biľak, František Barbírek, Jan Piller, Emil Rigo, Josef Špaček, Oldřich Švestka, Milouš Jakeš, Jozef Lenárt, Bohumil Šimon, Gustáv Husák, Alois Indra, Zdeněk Mlynář, Martin Dzúr, Bohumil Kučera, Vladimír Koucký a František Kriegel.

V Československu vydržely rezistence a národní jednota téměř týden, až se nakonec politici vrátili z Ruska a přišla zpráva, která způsobila otřes. Dne 26. srpna podepsaly československá a sovětská strana tzv. moskevský protokol, který se rovnal bezpodmínečné kapitulaci. Jediným reformně-komunistickým představitelem, který odmítl připojit svůj podpis, byl člen Ústředního výboru KSČ František Kriegel. Československá veřejnost nesměla znát celý obsah protokolu, jen komuniké, v němž se ovšem pravilo: „*Bylo dosaženo dohody o opatřeních, jejichž cílem je co nejrychlejší normalizace situace v ČSSR.*“

Českoslovenští představitelé informovali o nejbližších zamýšlených opatřeních ke splnění těchto cílů. Ze strany představitelů ČSSR bylo prohlášeno, že veškerá práce stranických a státních orgánů na všech úsecích jejich činnosti bude zaměřena na zajištění účinných opatření v zájmu socialistického zřízení, vedoucí úlohy dělnické třídy a komunistické strany, v zájmu rozvoje a upevnění přátelských vztahů s národy Sovětského svazu a celého socialistického společenství. (...) Spojenecká vojska, která dočasně vstoupila na území Československa, se nebudou vměšovat do vnitřních věcí ČSSR. Bylo dosaženo dohody o podmínkách odchodu těchto vojsk z území ČSSR v závislosti od normalizační situace v ČSSR.“

Už z komuniké bylo jasné, že představitelé Československa v Moskvě ustoupili. Obsah tajných dohod, které v Kremlu podepsali, byl ovšem mnohem horší: „Předsednictvo ÚV KSČ prohlásilo, že tzv. XIV. sjezd KSČ zahájený 22. srpna t. r. bez souhlasu ÚV KSČ, za porušení stanov KSČ a bez účasti členů předsednictva a tajemníků a mnohých dalších stranických organizací, je neplatný. (...) Představitelé KSČ vyjádřili nutnost rychlého provedení řady opatření směřujících k upevnění vlády pracujících a pozic socialismu. V souvislosti s tím byl zvláště zdůrazněn význam takových přednostních opatření, jako je ovládnutí sdělovacích prostředků s tím, aby plně sloužily věci socialismu.

Přerušit v tisku, rozhlasu a televizi antisocialistická vystoupení, přerušit činnost různých skupin a organizací stojících na antisocialistických pozicích. Nepřipustit činnost antimarxistické sociálně demokratické strany. V zájmu plnění těchto úkolů v nejbližších dnech budou učiněna příslušná efektivní opatření. Stranické a státní orgány upraví situaci v tisku, rozhlasu a televizi pomocí nových zákonů a opatření. (...) Budou provedena nutná kádrová opatření ve vedení tisku, v rozhlasu a televizi. (...) Obě delegace projednaly otázky spojené s přítomností vojsk pěti socialistických zemí na území ČSSR a dohodly se na tom, že tato vojska se nebudou vměšovat do vnitřních záležitostí ČSSR. Jakmile pomine hrozba socialismu v ČSSR a bezpečnosti zemí socialistického společenství, bude proveden po etapách odchod spojeneckých vojsk z teritoria ČSSR. (...) O podmínkách pobytu a úplném odsunu spojeneckých vojsk bude uzavřena smlouva mezi vládou ČSSR a vládami, jejichž vojska jsou na území ČSSR. (...) Představitelé KSČ informovali, že vládou republiky byl dán pokyn československému představiteli v New Yorku ohradit se kategoricky proti projednávání otázky o situaci v ČSSR v Radě bezpečnosti nebo v jiném orgánu OSN a kategoricky žádat vypuštění tohoto bodu z programu jednání.“

III.

Představitelé okupovaného Československa v Moskvě naprosto selhali – a důvěra, kterou do nich vkládala společnost, přišla vniveč. Přítomnost sovětských vojsk byla při moskevských jednáních legalizována, a i když ještě rok žili Češi ve zbytcích svobody, normalizace se už rozběhla. Národní jednota se rozpadla, desítky tisíc lidí odešly do exilu. Reformisté, zpočátku schizofrenně předstírající, že pokračují v „polednové politice“, vyklíželi jednu pozici za druhou a velmi brzy, už 16. října 1968, byla schválena smlouva o „dočasném pobytu sovětských vojsk“. Pro hlasovalo 228 poslanců Národního shromáždění, 10 se zdrželo a pouze 4 (Gertruda Sekaninová-Čakrtová, Božena Fuková, František Kriegel a František Vodsloň) se postavili proti. Postupně docházelo k výměně „zkompromitovaných“ komunistických politiků za novou kolaborantskou garnituru. Dne 16. ledna se na protest proti situaci v zemi upálil Jan Palach, 25. února zemřel podobně – tedy za ostatní – Jan Zajíc. Ani ne po dvou měsících, 17. dubna 1969 byl do funkce generálního tajemníka KSČ zvolen Gustáv Husák, klíčová postava normalizačního režimu. Po demonstracích 18.–21. srpna 1969 schválilo

předsednictvo Federálního shromáždění tzv. pendrekový zákon, který umožňoval tvrdě postihovat kohokoli, kdo „narušoval socialistický společenský řád“. Zákon podepsali významní reformisté včetně Dubčeka a Černíka.

V prosinci 1970 přijalo nové vedení KSČ dokument Poučení z krizového vývoje – příručku, která předepisovala, jak na osmašedesátý rok a ruskou agresi správně pohlížet. Psalo se v ní (jako ostatně i ve všech učebnicích, novinách, časopisech atd.) například toto: „Vstup spojeneckých vojsk pěti socialistických zemí do Československa byl aktem internacionální solidarity, který odpovídal společným zájmům jak československých pracujících, tak mezinárodní dělnické třídy, socialistického společenství a třídním zájmům světového komunistického hnutí. Touto akcí byly zachráněny životy tisíců lidí, zabezpečeny vnitřní a vnější podmínky pro jejich mírovou a pokojnou práci, upevněny západní hranice socialistického tábora a zmařeny naděje imperialistických kruhů na revizi výsledků druhé světové války.“ Od ledna 1970 probíhaly prověrky, při nichž byl rozhodující vztah k okupaci, již se už říkalo internacionální pomoc. Na zrazené důvěře a ruských tancích vyrostl hnusný režim, který pak v Československu trval až do roku 1989.

212

213

IV.

Když se dnes o okupaci mluví, třeba v médiích při příležitosti výročí, bývá často popisován jen její první týden. Přitom sovětská vojska, která nám od 21. srpna 1968 „pomáhala“, opustila Československo až v roce 1991 (přesněji: v červnu toho roku odešel poslední ruský voják). Někdy to skoro vypadá, jako bychom kolektivně přijali normalizační propagandistický výklad, tedy jako by z faktu, že komunističtí představitelé sovětskou agresi zpětně odsouhlasili, také vyplývalo, že přítomnost sovětských jednotek na našem území byla od té doby „normální“. Nebyla. Byla to okupační armáda, o kterou se opírala kolaborantská vládnoucí klika, a usídlila se v přepadené zemi proti vůli naprosté většiny obyvatelstva. Role hlavních politiků Pražského jara (samozřejmě včetně Dubčeka) byla ostudná: nejen že se v Moskvě ohnuli, aby si zachránili kůži, ale poté se sami podíleli na posvěcování okupace a likvidaci veškeré reformní politiky. Kdyby se zachovali jinak, okupace by tím jistě neskončila, ale mohla mít zřetelnější podobu – a režim, v němž jsme pak museli dvacet let žít, nemusel patřit k nejrigidnějším ve východní a střední Evropě. V listopadu 1989 jsme se nezbavili jen

vlády KSČ – to datum je významné i proto, že teprve tehdy jsme přestali být součástí sovětského impéria, teprve od té chvíle jsme byli suverénní stát, suverénní společnost, která si o svých věcech mohla rozhodovat sama, bez cizího diktátu. Historicky jsme vždycky patřili k Západu – a „slovanské bratrství“ s Ruskem nám od osvobození v roce 1945 nepřinášelo nic než škodu, bolest a úpadek. Kulka v knížce, o které jsem psal na začátku textu, mi právě tohle připomíná. 🐼